

LUKÁŠ REITINGER

VRATISLAV

PRVNÍ KRÁL ČECHŮ

REX PORTA PENETRAT. QVĚRESPICIT O

Lukáš Reitingr
VRATISLAV
První král Čechů

LUKÁŠ REITINGER

VRATISLAV

PRVNÍ KRÁL ČECHŮ

ARGO 2017

Tato kniha vychází s podporou Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

Tato kniha vychází za finanční podpory magistrátu hlavního města Prahy.

Recenzovali: dr hab. Andrzej Pleszczyński, prof. UMCS
prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.

Edici řídí Martin Nodl

© Argo, 2017

Copyright © Masarykova univerzita, 2017

Copyright © Lukáš Reitinger, 2017

ISBN 978-80-257-2070-7 (váz.)

ISBN 978-80-257-2385-2 (e-kniha)

OBSAH

O vděku a dlouhé cestě / 11

1. ÚVOD / 13

Hledání krále / 13

Země kamenného trůnu / 23

Vládce z rozpolcených věků / 33

2. KOSMŮV LABYRINT / 53

Vratislav v Kosmově kronice i mimo ni / 53

Lstivá liška a mstivý medvěd / 55

„Řád koruny“ / 63

Rok 1091 / 72

Syn, který zradil / 84

Kosmův rok 1086 / 89

Privilegium biskupa Jaromíra / 92

Korunovace / 99

Král český a polský / 105

Co Kosmas mohl vědět a co chtěl vědět / 109

Census de terra Polonie / 112

„Když si s pomocí boží podrobil celé Polsko“ / 116

Druhý zakladatel polské poplatnosti / 119

Mečonoš / 124

Vratislav jako pán poplatných Polanů? / 126

3. VYŠEHRAD A JINÉ VZPOMÍNKY / 129

Král zakládá a král daruje / 129

Olomouc a Klášterní Hradisko / 131

Sázava a Metodějovo dědictví / 139

Ostrov / 148

Král a svatý Vavřinec / 151

Král s nůší / 158

Privilegia vyšehradských fundátorů / 161

Listiny Soběslava I. / 163

Listiny Vratislava II. / 170

Listina papeže Alexandra a další vyšehradské vzpomínky / 181

„Kanovníci krále Vratislava“ / 195

Král mezi dvěma hrady / 197

„Prahý apoštolů“ a sen o arcibiskupství? / 210

Královi svatí a slovanský Vyšehrad / 228

Královna bez království a královské sídlo bez krále / 237

4. VĚHLAS KRÁLE ZA HRANICEMI / 251

Vnější pozorovatelé / 251

Göttweig a Weihestephan / 252

Pověst Vratislavových zbraní / 257

Majestát krále v říšských kronikách a letopisech / 262

Flarchheimské kopí / 269

Záhada jedenácti listů / 275

Řím – Mohuč – Praha – Krakov / 277

„Skoti“ z Řezna / 282

Prosby z Hersfeldu / 288

Zasvěcený diktátor, či zasvěcené předlohy? / 291

Král ve vzpomínkách pegavských mnichů / 296

Česká stopa v pegavských nekrologiích a kalendářiích / 297

Vyhnaní na Grojči a v Pegau / 298

Království za tři sta bojovníků a čtyři tisíce hřiven / 300

Italská bojiště a královský sňatek / 303

Král Bougo / 307

Würzburgské *regalis benedictio* / 314

Frutolfova kronika a její pegavští čtenáři / 316

Královské insignie z kláštera Pegau / 324
Obětování korun / 328
Kam se poděla koruna krále Vratislava / 335
Kráľův zet' / 344
Osud mnoha královských insignií / 347

5. ZÁVĚR / 349

Král v odrazu pokřivených zrcadel / 349

POZNÁMKY / 363

SEZNAM ZKRATEK / 470

PRAMENY A LITERATURA / 472

Prameny rukopisné / 472
Prameny vydané / 472
Literatura / 480

SEZNAM VYOBRAZENÍ / 515

SUMMARY / 519

JMENNÝ REJSTŘÍK / 525

O VDĚKU A DLOUHÉ CESTĚ

Rodný list této práce byl napsán v podzimním semestru roku 2004, kdy jsem jako mladý zapálený student rozrazil dveře kabinetu svého školitele Martina Wihody a oznámil mu, že jsem přišel na to, proč byl Vratislav II. polským králem. Nebyl jsem ale sám. I on otevřel svoji zásuvku, ze které mi podal rukopis svého článku, a sdělil mi, že na to přišel také. Kupodivu jsme tehdy oba v pramenech našli zcela odlišné Vratislavy. Od toho okamžiku jsem se ale začal cítit jako medievista. Nad zmíněným tématem i jinými otázkami spojenými s přemyslovskou epochou jsem rozjímal ve své diplomové práci a po mnoha odbočkách, blouděních či návratech jsem se doklopýtal až k tomuto dílu. Jedná se o přepracovanou verzi mé disertační práce s názvem *Král Vratislav ve svědectví soudobých pramenů*, již jsem odevzdal v únoru roku 2015 a obhájil v září téhož roku na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Přálo mi štěstí, že jsem se před patnácti léty právě přichomýtl k brněnské líně medievistů, z níž pod egidou prof. Martina Wihody a prof. Libora Jana vzešla za poslední dekádu řada historiků mladší generace, jejichž posláním je středověk. Velkými písmeny zde oběma tesám svůj dík. Vedle Martina Wihody byl pozorným čtenářem mých textů zejména doc. David Kalhous. V mnohém mé závěrečné úsilí usnadnil dr. Petr Elbel, jemuž rovněž náleží poděkování. Při nesčetných brněnských a jiných disputacích, formálních i neformálních, často zazněly rady a komentáře, které jsem při psaní nejednou využil. Za ně směruje poděkování také k doc. Daliboru Havlovi, dr. Rudolfu Procházkovi, doc. Robertu Antonínovi, dr. Ladislavu Varadzinovi, dr. Josefu Šrámkovi, dr. Robertu Novotnému, dr. Tomáši Borovskému, dr. Václavu Žůrkovi, dr. Janu Zelenkovi, dr. Pavlíně Cermanové, dr. Jakubu Razimovi, dr. Přemku Barovi, dr. Stanislavu Bártovi, Stanislavu Vohryzkovi, Ondřeji Schmidtovi, Lukáši Führerovi, Janu Kremerovi, Jiřímu Knapovi, Ludmile Zelinkové a dalším. Dodnes rád vzpomínám na četné inspirativní diskuse, které jsem během svého varšavského pobytu roku 2012 vedl s dr. Marcinem R. Paukem a dr. Grzegorzem Pacem. Během mých rešeršů v archivu vyšehradské kapituly mi vyšel vstříc dr. Denko Čumlivski. Při finální úpravě knihy pro mě byly zejména cenné komentáře a posudky oponentů mé disertační práce, prof. Josefa Žemličky a prof. Andrzeje Pleszczyňského. Někteří ze zmíněných kolegů a přátel mi zároveň byli nápomocni i poskytnutím literatury, obrazových příloh, či dokonce vlastních dosud nevydaných prací.

Za redakci a vůbec nabídku tento opus vydat v nakladatelství Argo náleží dík Martinu Nodlovi a mé alma mater, Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, která vydání finančně podpořila. Tato kniha by samozřejmě ale nikdy nebyla dokončena bez nekonečné podpory mých nejbližších, rodičů a Marušky.

Svou práci bych chtěl věnovat všem těm, jejichž knihy a studie jsem při psaní svého díla bral do rukou a hledal v nich poučení. Snad mi tyto četné generace historiků a archeologů odpustí, že jsem si dovolil s nimi někdy i nesouhlasit. Avšak (nejen) bádání o přemyslovské medievistice nemůže být ničím jiným než prolínáním a střetáváním diskusí vedených nad mlčícími či nejasně vypovídajícími prameny, diskusí, která samozřejmě touto knihou zdaleka nekončí a ani končit nechce.

Brno, 14. ledna 2017

1.

ÚVOD

Hledání krále

V posledních letech 17. věku přistoupil rektor pražského kněžského semináře a kanovník Jan Florián Hammerschmidt k sepsání dějin své kapituly sv. Petra a Pavla na staroslavném Vyšehradě. Při tom se samozřejmě nemohl vyhnout celkovému zhodnocení osobnosti vyšehradského fundátora a prvního českého krále Vratislava II. Obraz, který mu nabízela dosavadní historiografická díla, byl opravdu pestrý. Nepříznivé ostří Kosmovy *Kroniky Čechů* vůči korunovanému Přemyslovi již dávno otupil autor tzv. Dalimilovy kroniky stejně jako kronikáři doby Karla IV. a Václav Hájek z Libočan. Ti naopak panování krále Vratislava obohatili o další zajímavé detaily. Celkové shrnutí Hammerschmidtovi zároveň přinesla nedávna díla Bohuslava Balbína, Tomáše Pešiny z Čechorodu či Jiřího Krugera. Nelze se tudíž divit, že se z jeho pera dostalo dávnému zakladateli působivého ocenění. Baroknímu učenici přišla v souvislosti s činy prvního krále na mysl Ciceronova slova o slávě básníka Homéra, jehož považovalo téměř každé řecké město za svého. Podle Hammerschmidta tomu tak mělo být i v případě Vratislava. Nejen Čechy a Morava prý volají „Můj je Vratislav!“, ale nárokují si jej také sousední země Míšeň a Lužice, do kterých dosahovala Vratislavova moc, či Uhry a Polsko, z jejichž panovnických rodů pocházely Vratislavovy manželky. A takto v Hammerschmidtově opěvné skladbě rovněž řada osob a měst z těch či oněch příčin provolává: „Meus est Wratislaus!“ Nechybí ani zmatené tvrzení, že rovněž slezské město Vratislav se dovolává českého krále, neboť je údajně založil a vybudoval zde biskupství.

Od zemí, míst a osob, jejichž vazby k Vratislavovi byly volné či přímo smyšlené, se Hammerschmidt dále přesouvá k duchovním institucím českých zemí. V jeho díle se dočteme, že i „Olomoučané volají: Náš je Vratislav!“, neboť v jejich městě panoval a obnovil zde moravské biskupství. Dále i „opatovičtí benediktini volají: Náš je Vratislav!“, protože jejich klášter založil. Celá adorace vrcholí v řádcích o Vyšehradu. „Ale co k tomu náš kostel vyšehradský? Co páni kanovníci toho kostela? Mlčí? Jsou ticho? Nejméně! Nýbrž plnými líci, plnými ústy a ze všech sil křičí: Náš! Náš! Náš! A tisíckrát Náš je Vratislav!“¹ Teprve nyní Hammerschmidt přistupuje k převyprávění králova života a vlády, které uzavírá popisem fundace vyšehradské kapituly a textem její zakládací listiny, údajně

vydané samotným Vratislavem. Zmíněné stránky zároveň doprovází fiktivní vyobrazení Přemyslovce s dlouhým plnovousem a v panovnickém majestátu. Výjev je zasazen do barokních ornamentů, v nichž po boku věhlasného vládce stojí vyšehradští patroni, apoštolové Petr a Pavel.

Hlavním Hammerschmidtovým záměrem samozřejmě bylo vykreslit Vratislava jako zakladatele vyšehradské kolegiáty, zároveň ale tomuto vzdělanci nemůžeme upřít, že právě on stál na počátku výraznějšího badatelského zájmu o tohoto známého i neznámého Přemyslovce.² Do svého spisu zahrnul i líbivé báchorky Václava Hájka z Libočan a rovněž nepohrdl tehdy téměř povinným pochlebenstvím předním urozcům pobělohorských Čech. O té či oné osobě z dávných časů, která se mihne jeho vyprávěním, prohlásí, že se jedná o předka některého starožitného šlechtického rodu. Například už v žilách prvního vyšehradského probošta Benedikta prý kolovala krev pánů z Dubé. O tomto duchovním, jehož jméno Hammerschmidt našel na Vratislavově zakládací listině, se zde ale také dočteme, že původně přišel s třetí panovnickovou manželkou, královnou Svatavou, z Polska a založil před Vyšehradem kostel sv. Pankráce.³ V celé práci takovýchto detailních, odjinud neznámých informací k Vratislavovým časům a k dalším osudům kolegiáty sv. Petra a Pavla ale nalezneme více. Například se zde dočteme, že lustr zvaný *corona*, který nechal kníže Soběslav I. zavěsit ve vyšehradském kostele, byl umístěn nad Vratislavovým hrobem.⁴ A takto bychom mohli ve vyjmenovávání zpráv tohoto typu pokračovat dál. Zástupci kritického dějepiscectví jim víceméně nevěnovali pozornost a připočetli je k hájkovským bajkám, které zaplnily mnoho stran Hammerschmidtovy knihy. Skepse je zde sice zcela na místě, avšak, jak je potřebné i ke středověkému Vyšehradu, Vratislavovi a dalším podporovatelům číst i dílo tohoto barokního historika a jeho souputníků, zjistíme, když zalistujeme vyšehradskými archivními inventáři z let 1719 a 1725.⁵ Nalezneme zde totiž záznamy o středověkých písemnostech, které jsou dnes nenávratně ztraceny. K nim patří i generální rejstřík z roku 1482, jenž se stal nezvěstným teprve někdy po roce 1835 a který obsahoval mimo jiné soupis vyšehradských relikvií, listin a dalších předmětů.

Ještě se zmíníme o tom, že cenný a dodnes bohužel nezvěstný pramen obsahoval zásadní informaci o nejstarších vyšehradských privilegiích. Je úkolem budoucího bádání klást si otázky, zda právě z takovýchto ztracených vyšehradských archiválií nečerpal Jan Florián Hammerschmidt některé zprávy, které my dnes řadíme jen k barokním příkrasám. Například informace o nejstarších duchovních hodnostářích mohly být roku 1700 dohledány v nedochovaném středověkém nekrologiu vyšehradské kapituly. O 70 let později jej ještě měl v ruce jezuita František Pubička (1722–1807), jenž z něho odcitoval záznam o smrti Vratislavovy manželky, královny Svatavy. Tento sečtělý autor svazků *Chronologische Geschichte Böhmens* již vládu Vratislava II. popsal na základě kritického zhodnocení pramenů. Na řadě míst Pubička upřesnil i chronologii jednotlivých

událostí a četné jeho vývody ještě o více než století později respektoval Václav Novotný. Přední stavovský historiograf dokázal pokládat Kosmově kronice některé otázky, jež byly posléze vysloveny až Dušanem Třeštíkem v 60. letech 20. století. Ocenit také musíme, že pro naše dějepisectví Pubička objevil bohemikální zmínky v letopisech z kláštera Pegau, které pak u potomních českých badatelů zůstaly na okraji zájmu.⁶ Není možné zamlčet ani stinné stránky jeho historiografické činnosti, které netkvěly pouze ve vyostřeném sporu s Gelasiem Dobnerem. František Pubička a jeho soupeřník Leopold Jan Šeršník se totiž neostýchali si v pražském Klementinu shromažďovat cenné rukopisy, z nichž některé následně zpronevěřili.⁷ K nenávratně ztraceným vzácným manuskriptům patřil například jakýsi starý rukopis Kosmovy kroniky („ein schöner uralter Codex von Cosmas Pragensis“) a zřejmě i vzpomínané vyšehradské nekrologium, neboť po něm o pár let později již marně pátral další představitel osvíceneckého dějepisectví, piarista Gelasius Dobner (1719–1790). I tento Pubičkův odpůrce se výrazně dotkl problematiky prvního českého krále. Především jako první rozebral vyostřený vztah svatovítského děkana Kosmy k Vratislavovi a zároveň se důkladně věnoval srovnání Kosmova vyprávění s pozdějším vykreslením korunovaného Přemyslovce v díle Přibíka Pulkavy z Radenína.⁸ Právě díky Pulkavově kronice, která rozvíjí myšlenku přenesení moravského království z Moravy do Čech za Vratislavových časů, se „první král“ stal i vděčným námětem renesančního a barokního dějepisectví na Moravě. Pulkava zde zavdal podnět k velikašským konstrukcím, s nimiž se Dobner a jiní museli dlouhá léta vyrovnávat.⁹

Byť Dobner nepatřil k dobrým znalcům vyšehradského archivu a některé z tamních nejstarších listin přehlédl, zaujaly jej tehdy ještě méně poškozené pečeti na podvržených Vratislavových listinách a nechal je překreslit jako přílohu pátého svazku svého spisu o hájkovských *Annales Bohemorum*. Tím, kdo se ve vyšehradském archivu dokázal skvěle orientovat, bezesporu byl až tamní kanovník a pozdější probošt Vojtěch Ruffer, jenž sepsal roku 1835 *Historii Vyšehradskou*, v níž věnoval významný prostor i královskému zakladateli.¹⁰ Jeho spis je sice v mnoha rovinách krokem zpět, nekriticky přebírá příkrasy navržené renesanční a barokní historiografií, ale v řadě partií zůstává jeho dílo pro znalost pramenů užitečné dodnes. Nedoceněný Ruffer byl zároveň posledním, kdo měl k dispozici ztracený inventář z roku 1482, z něhož do svého pojednání vypsál zásadní informace o nejstarších listinách. Jiní historikové už po tomto prameni pátrali marně. Nešťastný osud některých písemných památek kolegiáty sv. Petra a Pavla, jež přečkaly všechny středověké a novověké pohromy, ale zmizely až v 18. a 19. století, tkvěl zejména v tom, že živořící kapitula byla za oněch časů spravována mnohdy jen několika duchovními. Ve své podstatě se jednalo pouze o významnější faru a vytížení rezidenční kanovníci si nedokázali ubránit některé poklady svého archivu a knihovny před návštěvami

zapálených osvícenců a romantických vlastenců. Ty na staroslavném slovan-ském Vyšehradě více než Vratislav zajímal nějaký důkaz o hrdinech dávných bájí. Tristním koncem zkázonosného zájmu byl výsledek následných archiv-ních inventur, po nichž bylo s rozčarováním konstatováno, že se nemalá část středověkých písemností ztratila.¹¹

To se již však jednalo o dobu, kdy české dějiny nově koncipoval František Palacký (1798–1876). Ctěný vlastenec a vědec si už ve svém zhodnocení na-rativních pramenů posteskl, že „největší a nezákadnější“ výtkou, kterou mů-žeme vůči Kosmovi a jeho kronice vznést, je bezesporu autorova zaujatost proti „udatnému králi Vratislavovi“. Tuto vyhraněnost Palacký přičítá kronikářovu oddanému stranictví biskupu Jaromírovi, jehož spor s králem Kosmas detailně popsal. I tak se ale Palacký podivuje nad tím, jak je možné, že se svatovítský dě-kan nad celý svár nedokázal povznést. Zvláště když oba dva aktéři roztržky byli v době vzniku jeho kroniky již dávno po smrti. Mluví přímo o „psychologicky záhadném jevu“, který je Kosmovi zcela nepodoben.¹² Sám Palacký do nosného sloupu vlasteneckého dějepisectví, svých *Dějin národu českého*, naopak vtesal zá-věr, že Vratislav nejenže byl prvním králem Čechů, ale zároveň zbavil svůj lid ponižujícího jha placení tributu do říše.¹³ Tyto působivé zásluhy Vratislavovi dlouho přičítaly i další generace českých historiků, které si Palackého dílo vytý-čily jako svůj vzor. Prvním byl rajhradský benediktin Beda Dudík, jenž v rámci své syntézy moravských dějin zhodnotil druhou polovinu 11. století na Moravě. Ve vazbě na svou skepsi k velehradské církevní tradici umocnil význam tohoto Přemyslovce svým neotřelým názorem, že teprve Vratislav založil olomoucké biskupství a jím dosazený mnich Jan byl prvním správcem nové diecéze.¹⁴ Ne-chyběly ani ojedinělé kritické hlasy. Z vyhraněných katolických pozic odsou-dil Vratislava roku 1885 další moravský vlastenec Matěj Procházka, protože se tento Přemyslovec postavil po boku Jindřicha IV. proti papeži Řehořovi VII., a tím prý „zašantročil země české do království německého“.¹⁵

Když několik dekád po smrti Palackého z německého pohledu přistoupili k českým dějinám Adolf Bachmann a následně Bertold Bretholz, museli se i oni vypořádat s dobou krále Vratislava. Mnohé z jejich vývodů se však záhy setkávaly s kritikou velkolepých *Českých dějin* z pera Václava Novotného.¹⁶ Ve svých pracích zmínění představitelé pozitivistického dějepisectví zároveň hoj-ně využívali mohutná díla německé historiografie, která věnovala důkladnou pozornost sporu císaře Jindřicha IV. a papeže Řehoře VII. Zejména s pomocí svazků Wilhelma Giesebrechta a Gerolda Meyera von Knonau zmapovali Vra-tislavovu aktivní politiku v říši.¹⁷ Zatímco Bretholz s Bachmannem dávali pro-stor relacím říšských kronik, které vykreslují krutosti páchané Vratislavovými Čechy, Václav Novotný se tato svědectví současníků snažil umenšit a naopak zdůraznil, že Vratislav stál ve sporu o investituru na „pokrokové“ straně císaře Jindřicha IV.

První přemyslovský král se samozřejmě nestal pouze obětí takovéhoho nicotného národnostního přetahování, ale i tehdy kruciólní otázky o podřízenosti Čech středověké říši. Zatímco Josef Kalousek v duchu Františka Palackého interpretoval 4000 hřiven stříbra, které podle pegavských letopisů odevzdal Vratislav císaři Jindřichovi IV., jako vyplacení a vyvázání Přemyslovců z tributární závislosti na německých vládci, Arnold Köster naopak ve zmínce o odvedení této sumy našel lenní poplatek a další důkaz o naprosté Vratislavově podřízenosti.¹⁸ V nacionálně vyostřené době padaly i další argumenty hledané v časech prvního krále. Zatímco pod taktovkou německého patriotismu píšící historikové interpretovali častou účast přemyslovského knížete na Jindřichových výpravách jako plnění lenních povinností, čeští historikové ve Vratislavově přítomnosti v bitvách u Homburgu, Melrichstadtu a Flarchheimu viděli pouhou výpomoc, kterou římský král musel draze kompenzovat. K tomu ještě kladli důraz na fakt, že žádný pramen výslovně nepřipomíná, že by někdy Vratislav od Jindřicha IV. přijal Čechy v léno. Stejně tak samotné udělení královské koruny bylo v očích německé historiografie jasným důkazem podřízené závislosti, kdežto z českého a polského pohledu naopak jasnou demonstrací národní suverenity. Protichůdné výklady neutichly ani po druhé světové válce a budily emoce ještě v době ne zcela vzdálené.¹⁹

Už tato bouřlivá diskuse ukazuje, že osobnost Vratislava II. prostupuje zcela specifickými a zásadními tématy české historiografie, která se tříbila už během 19. století. Záhy po vydání prvního svazku regestové edice českého diplomatického materiálu Karlem Jaromírem Erbenem roku 1855 začala postupně narůstat polemika o počátcích českých listin, které jsou spojovány s králem Vratislavem.²⁰ Složitě diplomatické konstrukce o míře autenticity jeho privilegií nabyly na intenzitě, jakmile Gustav Friedrich vydal první díl českého diplomatáře.²¹ Za několik desetiletí se sice některé Friedrichovy závěry dočkaly přehodnocení v rozsáhlé, posmrtně vydané studii Václava Hrubého, ani jeho pohledy však nebyly bezesbýtku přijaty.²² Následné generace historiků a diplomatiků se v případě Vratislavových listin omezily spíše na dílčí postřehy.²³

Dalším velkým tématem spojeným s Vratislavem je otázka staroslověnské vzdělanosti a liturgie v českých zemích 10. a 11. století, jejímž posledním podporovatelem byl právě tento Přemyslovec. Ani tato diskuse se dodnes nedočkala jednoznačného rozřešení.²⁴ Vratislav rovněž rozšířil paletu nesčetných názorů na nejstarší české báje. Na jeho dvoře podle některých – posléze odmítnutých – názorů prý získala pověst o Přemyslu Oráči podobu, v jaké ji zachytil kronikář Kosmas.²⁵ „První král“ se samozřejmě stal i nedílnou součástí uměnovědných výkladů, a to zejména díky skvostnému Kodexu vyšehradskému. Stejně tak byl Vratislav spojen s tzv. Svatovítskou apokalypsou a dalšími kodikologickými památkami, dokonce i polskými.²⁶ Zvláštní pozornosti se Vratislavovi dostalo i ze strany numizmatiků, kteří se soustředili zejména na zobrazení panovníkova majestátu na mincích.²⁷